

Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА

КООПЕРАЦІЯ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ І ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (1929–1939)

Висвітлено стратегію діяльності Організації українських націоналістів у сфері кооперації у 1929–1939 рр., простежується вплив ОУН на розвиток українського кооперативного руху в Західній Україні.

Ключові слова: Організація українських націоналістів (ОУН), український кооперативний рух, кооперація.

Зацікавлення громадськості історією боротьби українського народу за національне визволення і побудову суверенної Української держави актуалізує висвітлення різних аспектів діяльності Організації українських націоналістів (ОУН). Спробуємо з'ясувати, як вплинула ОУН на розвиток українського кооперативного руху в Західній Україні, визначити напрямки практичної діяльності націоналістів у сфері кооперації.

Аналіз програмних документів ОУН дає підстави стверджувати, що українські націоналісти декларували позитивне ставлення до кооперації. Проте позицію Організації щодо українського кооперативного руху не можна назвати чіткою і виваженою. ОУН прагнула відродження української державності, а кооперативний рух націоналісти розглядали як одну із найважливіших засад розбудови держави.

На початку 20-х років ХХ ст. ідеологи націоналізму ще не мали чіткого уявлення про тип суспільства, яке вони прагнули створити після здобуття незалежності. “На чільному місці національних вартостей має стояти розріст нації, вибування її фізичних і духових сил, потужність політична, належна роля міжнародня. Тільки поклавши це за наріжний камінь національної будови, – писав у 1927 р. один з ідеологів націоналізму Д. Андрієвський, – можна перейти до розгляду справ внутрішнього укладу, справ режиму, соціальних і економічних проблем, що поготів міняються повсякчасно й невинно, і не можуть мати одного універсального на всі часи рішення...”¹.

Початком формування політичної і соціально-економічної доктрини інтегрального націоналізму, тісно пов'язаної з організаційною розбудовою ОУН, опрацюванням та прийняттям її програми, можна вважати перший Великий збір ОУН 1929 р., коли у відозві “Від Конгресу Українських Націоналістів” було сформульовано

¹ *Мартинець В.* Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії українського організованого націоналізму (1920–1929) / В. Мартинець. – Вінніпег, 1949. – С. 161.

основні характеристики політичної влади і соціально-економічного ладу Української держави. ОУН переконливо стверджувала, що незалежна, соборна Українська держава буде прагнути до “розбудови всіх галузей народного господарства”, а зокрема “дбати про розвиток сільськогосподарської виробности шляхом підтримання середнього селянського господарства, сільськогосподарської кооперації і промисловости”².

Деталізовано політичну й соціально-економічну доктрину ОУН у загальній програмі, прийнятій на Великому зборі 1929 р. Майбутнє незалежної соборної Української держави націоналісти в основному уявляли як аграрне, що ґрунтуватиметься на співпраці між державою, кооперацією та приватним капіталом. Кооперацію ОУН вважала одним із шляхів успішної розбудови національної економіки і визнавала необхідність проведення державою такої економічної політики, яка “створить найкращі можливості розвитку для всіх форм національної кооперації”, “буде підтримувати розвиток сільськогосподарської кооперації”, “сприяти розвитку сільськогосподарської промисловости в формах виробничої кооперації”, “подбає про організацію виробничої та збутової ремісничої кооперації, підпираючи ремісництво в межах, що відповідають сучасному характерові продукції та ринків”, “торговельні операції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках будуть розподілені між приватним капіталом, кооперацією і державою”³.

Трансформуючи політичну доктрину ОУН, II Великий збір ОУН, що відбувся в Римі 26-27 серпня 1939 р., уточнив ряд положень програми, у преамбулі якої підкреслено, що “вповні незалежною політично нація може бути тоді, коли вона незалежна економічно”. Конкретизуючи цю концепцію, ОУН формулювала важливу тезу про те, що економічний лад незалежної держави в майбутньому треба побудувати на різних формах удержавленої, громадської й приватної господарської власності, поклавши в основу економічної політики “солідарну співпрацю всіх соціально-виробничих верств, яку нормуватиме держава в загальних інтересах нації”⁴. Важливим доповненням програми стали нові положення щодо розвитку виробничої кооперації. У новій редакції документа акцентовано на тому, що, враховуючи особливості соціально-економічної структури України, держава буде розвивати промисловість “на мішаному принципі удержавленої, муніципалізованої, кооперативної й приватної власности”, в окремих галузях промисловості передбачено створення підприємств “з участю державного й приватного, чи кооперативного капіталу”, а підприємства легкої та харчової промисловості планували залишити “ініціативі приватного й кооперативного капіталу осіб та спілок під загальною контролею держави”. У програмі згадано про вдосконалення торговельного обміну “шляхом плянної розбудови національних приватних, кооперативних і державних

² Від Конгресу Українських Націоналістів // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – Сучасність [Б. м.]. – 1983. – Т. 2. – С. 326.

³ Постанови Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 28.1. до 2.2.1929. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р.: зб. док. – [Б. м.]: Видання Закардонних частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – С. 7–9. – (Бібліотека Українського підпілля, Ч. 1).

⁴ Політична програма Організації Українських Націоналістів // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали / [ред. Т. Гунчак, Р. Сольчаник]. – Сучасність. – 1983. – Т. 2. – С. 404.

підприємств”, “розвиток конструктивних форм національного кооперативного та приватного банківництва” під контролем держави та ін.⁵

Програма українського націоналізму, на думку лідера ОУН Степана Бандери, має базуватися на світогляді, що є “витвором українського духу, природи і цілого українського народу”. Визначи кооперацію джерелом і рушієм культурно-духовного саморозвитку народу в формах, що узгоджувалися з його ментальністю, Степан Бандера не заперечував “позитивної, творчої ролі держави, яка має обороняти, організувати і сприяти вільному життю і розвиткові культурного поступу та господарського добробуту народу й людини”⁶.

Незважаючи на те, що програмні документи не визначали стратегії і тактики діяльності організації у сфері кооперації, на практиці ОУН визнавала кооперативний рух однією із форм боротьби українського народу за національне визволення, тому, як і інші політичні партії, що діяли в Західній Україні у 20–30-их роках ХХ ст., намагалася підпорядкувати кооперацію своїм інтересам.

Курс на опанування кооперативним рухом випливав із основного постулату визвольної доктрини ОУН – “опори на власні сили”, згідно з яким кооперативи, поряд з іншими масовими організаціями українського населення, мали слугувати “жолобом втягування” широких мас у боротьбу проти польського режиму⁷. Видані Крайовою езекутивною ОУН у 1929 р. інструктивні матеріали спрямовували членів організації на опанування кооперативних організацій, створення при них націоналістичних гуртків і секцій. Зокрема, у травні 1929 р. окружні езекутиви отримали наказ, щоб у місцевостях, де немає таких організацій, розпочати створення “самоосвітніх гуртків” при молочарнях та філіях “Маслосоюзу”⁸. Одне з “головних завдань сучасності”, які висунула Крайова езекутива в грудні, полягало в тому, щоб поставити кооперативи на “становище ідеології націоналізму”⁹.

Виконуючи розпорядження Проводу, українські націоналісти намагалися цілеспрямовано поширювати ідеологію українського націоналізму через кооперативні організації, що впливало на діяльність кооперативів. У грудні 1929 р. було припинено роботу кооперативних курсів у с. Коршеві Коломийського повіту, бо місцева поліція отримала повідомлення від свого інформатора, що “керівник курсу мав проводити між курсантами політичну агітаційну роботу з метою освідомлення їх у націоналістичному дусі”¹⁰. Під час обшуків у приміщеннях кооперативів часто вилучали нелегальні видання, що було приводом для репресій. Так, за належність до ОУН та поширення нелегальної націоналістичної літератури 27 листопада 1930 р. у Городенці заарештували урядовця повітового союзу кооперативів І. Курилюка, 28 жовтня 1933 р. – в Устеріках членів місцевого кооперативу М. Штиня та В. Гураля,

⁵ Там само. – С. 407–410.

⁶ Злупко С. Економічний світогляд Степана Бандери [Електронний ресурс] / С. Злупко. – Режим доступу: <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/>.

⁷ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. – Т. 1: 1920–1939 / [за ред. С. Ленкавського]. – С. 137–139.

⁸ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 856 (Інформація Львівського воєводського управління про діяльність Української націоналістичної організації (ОУН). 30 квітня 1932 р. – 14 листопада 1932 р.). – Арк. 12.

⁹ Там само. – Арк. 92.

¹⁰ ДАІФО. – Ф. 2сч. – Оп. 1. – Спр. 670 (Щотижневі звіти Станіславського воєводського управління. 6 липня 1929 р. – 9 січня 1930 р.). – Арк. 105.

31 жовтня 1933 р. – службовця Тернопільського повітового союзу кооперативів Й. Менцінського, в Підгайцях – крамаря Ю. Зіня, в с. Дичків Тернопільського повіту – кооператора В. Кузьму. У 1934 р. польська поліція почала широко карну акцію, внаслідок якої заарештовано весь крайовий провід ОУН у Галичині, а також ув'язнено сотні рядових членів організації, серед яких були й кооператори. Багато членів та симпатиків ОУН за свої політичні переконання отримали тривалі терміни ув'язнення в концтаборі Береза Картузька. Серед них були кооператори О. Кудря із с. Межириччя, І. Мриглод із с. Розвадів, О. Павлишин із с. Товтолуг Тернопільського повіту, директор кооперативу з Калуша П. Мигович та ін.¹¹. Українська кооперація зазнала відчутних кадрових втрат.

Більшість українських політичних сил засуджували методи діяльності націоналістів. На спільному засіданні президії Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) й Української парламентської репрезентації, що відбулося 13 липня 1934 р., прийнято резолюції, в яких зазначено, що “поведінка ОУН утруднює, а то й унеможливорює конструктивну працю українським освітнім, господарським і політичним організаціям, що на руку польським екстремізаційним течіям у відношенні до українського народу і веде націю на небезпечний шлях політики катастроф. Масове самовинищування людей, без ніякої користі для нації в теперішності та зі шкодою для неї у майбутності, поширення провокації – отсе страшні жалюгідні наслідки діяльності ОУН”¹².

Проте ні опозиція демократичних українських партій, ні репресивні заходи польської адміністрації не мали суттєвого впливу на форми і методи діяльності українських націоналістів у сфері кооперації. Інструкція Центрального проводу ОУН від 20 листопада 1936 р. вимагала охоплення членами організації “всіх українських інституцій в галузі економічній, кооперативній, спортивній і освітній, бо під їх вивіскою можна надалі продовжувати роботу підривної”¹³. Виконуючи розпорядження Центрального проводу, націоналісти не тільки ставали активними кооператорами, але й опановували керівні кооперативні структури. Наприклад, членом ОУН був один із засновників молочарської кооперації, директор “Маслосоюзу” А. Палій, націоналіст І. Прибитківський у 1936 р. став директором кооперативу “Гуцульщина” в Косові, члени ОУН М. Захарняк – директором районної молочарні в Рудках, М. Чопик – директором повітового союзу кооперативів у Яворові¹⁴.

Визначити кількість кооперативних організацій, що перебували під впливом ОУН, надзвичайно важко, що можна пояснити насамперед нелегальним статусом Організації. Однак, аналізуючи джерела, переконуємося у тому, що ОУН, як і інші українські політичні партії, прагнули використати кооперацію для поширення своїх впливів. Це чітко можна простежити на прикладі Станіславського воєводства. Так, у 1937 р. воєвода доповідав міністру внутрішніх справ, що у Косівському повіті під вплив ОУН перейшли 25% кооперативів, які у 20-х роках перебували під впливом Української соціалістично-радикальної партії (УСРП), у Долинському повіті – 20%

¹¹ *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – С. 151, 418, 419, 433.

¹² Ухвала чотирьох українських партій // Діло. – 1934. – Ч. 161.

¹³ ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 973 (Інформації воєводських управлінь і повітових староств про діяльність українських націоналістичних кооперативних товариств і організацій у Станіславському воєводстві. 5 січня 1933 р. – 20 жовтня 1933 р.). – Арк. 28.

¹⁴ *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – С. 417–418, 433.

кооперативів, раніше опанованих УНДО. В селах Майдан, Височанка, Сапогів, Комарів Калуського повіту 80 % членів УСРП змінили свій напрям у політиці і “перейшли в націоналісти”¹⁵. Сильним був вплив націоналістів на кооперативні організації в Монастириськах, Чорткові, Підгайцях, Рогатині, Стрию, Косові, Коломиї, Золочеві, Сокалі, Раві Руській, Перемишлі, Самборі¹⁶.

У другій половині 30-х років ОУН відмовилася від масових виступів проти польської окупаційної влади і основну увагу зосередила на розбудові організаційної мережі та налагодженні культурно-просвітницької діяльності. Для досягнення цієї мети націоналісти намагалися використати й кооперативні установи, про що свідчать повідомлення представників польських властей. Зокрема, станіславський воєвода у доносі до міністра внутрішніх справ констатував, що “ОУН в кооперації здобула вплив і створила собі добру базу для подальших акцій. Її члени в ролі ревізорів, інструкторів проводять пропаганду націоналістичних ідей у формі виголошення рефератів і лекцій з історії України, поширюють нелегальну літературу ОУН”¹⁷. Комендант поліцейського постерунку в Крупцях, що на Волині, у доносі зазначав, що місцевий “кооператив є прихильником ОУН. Дотримується конспірації. Кооператив має сильний вплив на населення як організатор кооперації і піднесення свідомості населення в напрямі націоналістичному”¹⁸. Луцький повітовий староста інформував волинського воєводу про те, що кооператив “Українська праця” в с. Піддубцях у 1935 р. “розгорнув сильну націоналістичну діяльність, що виявляється в частих зборах у приміщенні магазину кооперативи. Спостереження за діяльністю кооперативи дуже утруднене, оскільки збори проводяться нібито з причини вирішення господарських питань. Однак це неправда, бо кооператива з 1935 р. попала під вплив ОУН. У червні 1935 р. в кооперативі були вивішені відозви ОУН з закликами до збройного виступу”¹⁹.

Тактика припинення бойових акцій, до яких звикли і польські власті, і українське населення, призвела до поширення підтримуваних ворожою пропагандою чуток про знищення ОУН, що викликало серед українців настрої зневіри й апатії, а польські урядовці тріумфували і заявляли, що ОУН ліквідована. Тому, всупереч новій тактиці, Організація вирішила заявити про себе, зорганізувавши у травні 1935 р. акцію розповсюдження націоналістичних листівок з нагоди вшанування пам’яті полеглих борців за волю України. Агітаційні матеріали поширювали доставці молока для “Маслосоюзу”, які вивозили листівки зі Львова в порожніх бідонах від молока і передавали на конспіративні склади ОУН по селах. Цією акцією започатковано відновлення видавництва і поширення нелегальної націоналістичної літератури²⁰.

¹⁵ ДАІФО. – Ф. 68. – Оп. 1. – Спр. 719 (Інформація слідчого відділу Станіславського повітового управління державної поліції і переписка з постерунками державної поліції Станіславського повіту про діяльність УСРП в повіті 5.02.1937–29.12.1937). – Арк. 103.

¹⁶ ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 360 (Повідомлення повітових старостів про діяльність Української Військової організації (УВО) в повітах Станіславського воєводства. 31 жовтня 1925 р. – 14 липня 1927 р.). – Арк. 167.

¹⁷ ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 973. – Арк. 28.

¹⁸ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 1156 (Інформації постерунків державної поліції про діяльність українських кооперативів на Волині). – Арк. 23.

¹⁹ Там само.

²⁰ *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – С. 441.

Відновлення активної нелегальної діяльності ОУН призвело до масових арештів і репресій, що негативно позначилося на діяльності кооперативних організацій, членами яких були прихильники ОУН. Так, у Тернополі в червні 1935 р. за поширення підпільних видань і за приналежність до ОУН засуджено до ув'язнення на 9 років кооператора В. Пастушенка, на 8 років – службовця ПСК П. Джуса, на 2 роки – учня кооперативної торговельної школи Т. Серанта. Наприкінці 1937 р. відбувся політичний судовий процес на Волині проти 55 селян з Костопільського повіту, звинувачених у приналежності до ОУН. Серед засуджених селян було багато кооператорів²¹.

Прагнувши відродження української державності, ОУН намагалася використовувати кооперативні організації як джерело пробудження і формування націоналістичної свідомості українського громадянства. У фінансових документах кооперативів відсутні звіти про призначення субсидій на підтримку українських політичних сил. Зрозуміло, що такі видатки суперечили статутам кооперативних організацій, і українські кооператори їх не облікували, щоб уникнути звинувачень у політичній діяльності та не спричинити хвилі репресій. Підтвердження фінансової підтримки кооперацією національних політичних сил збереглися хіба що у звітах представників польської влади. Волинський воєвода, наприклад, доповідав Міністерству внутрішніх справ, що у Ковельському повіті при деяких кооперативах були створені аматорські театральні гуртки, виступи яких були антипольськими. Урядовець висловлював занепокоєння, що “виручені за виступи кошти лише частково використовуються на розбудову кооперативів, в основному ці кошти переводяться до партійних кас, для антипольської пропаганди”²². Факт, що українські кооперативи були “джерелом матеріальної підтримки для національних громадсько-політичних організацій” констатував відомий український кооперативний діяч, керівник статистичного відділу Ревізійного союзу українських кооперативів А. Жук²³. Про те, що майже всі українські кооперативи в Бережанському повіті Тернопільського воєводства у 1934 р. передали “відповідний відсоток з річного доходу на потреби ОУН”, повідомив на судовому процесі над членами ОУН свідок Владислав Врубель²⁴.

Отже, реальної політичної підтримки з боку націоналістів кооперація не мала, що, очевидно, пов'язано з нелегальним статусом Організації українських націоналістів.

Однак українські кооперативні організації сприяли створенню матеріального підґрунтя для діяльності ОУН. Взаємодія ОУН з на перший погляд далекими від політики кооперативами об'єктивно підносила вагу та значення кооперативного руху в національно-визвольній боротьбі українського громадянства.

²¹ Там само. – С. 469, 457.

²² ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9 (Волинське воєводське управління. м. Луцьк). – Спр. 2030 (Списки українських кооперативів і різна переписка з цього питання). – Арк. 77.

²³ Zuk A. Lviv – centre of Ukrainian economics in Galicia. Role of cooperative movement in the Ukrainian liberation struggle / A. Zuk. – New-York, 1962. – S. 368.

²⁴ Велика розправа під замітом приналежності до ОУН в Бережанах // Діло. – 1934. – Ч. 275. – С. 7–8.

Lyudmyla Drohomyretska. Co-ops in the programme documents and activities of the Organization of Ukrainian Nationalists in 1929–1939

The article analyses a strategy of the Organization of Ukrainian Nationalists in the sphere of cooperation in 1929–1939. It traces influences of the OUN on the development of Ukrainian cooperation in Western Ukraine.

Key words: Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), Ukrainian cooperative movement, co-operation.